

Laat het los, laat het gaan

Erik van Muiswinkel in gesprek met Elsje Jorritsma over de vertaling van de musical *Frozen*

Erik van Muiswinkel (1961) is cabaretier, acteur, schrijver en vertaler. Hij studeerde Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam en was van 1982 en 1984 redacteur van het studentenweekblad Propria Cures. Hij begon zijn theatercarrière met de cabaretgroep Zak en As, die in 1985 het Leids Cabaretfestival won. Vanaf 1991 schreef en speelde hij in uiteenlopende theaterprogramma's. Buiten het theater maakte hij naam als acteur en presentator in tv-programma's als Ook Dat Nog!, Kopspijkers, Studio Spaan en het Sinterklaasjournaal. Hij is vermaard om zijn persiflages – op Anton Geesink, Nelson Mandela, PSV-icoon Harry van Raaij, Willem Oltmans, drs. P. en vele anderen. In 2008 voerde hij actie tegen de Olympische Spelen in China. Naar aanleiding van de controversie rond Zwarte Piet stapte hij in 2015 op bij de Sinterklaasprogramma's van de NPO.

Elsje Jorritsma studeerde rechten in Leiden en intellectueel eigendoms- en mededingingsrecht in Londen. Na een carrière als advocaat was ze kort verbonden aan het VPRO-radioprogramma Argos en stapte toen over naar NRC, waar ze aanvankelijk over economie schreef en nu deel uitmaakt van de kunstredactie. Dit interview verscheen op 16 augustus 2023 in de NRC-serie 'Zomerzweet' en VertaalVerhaal dankt deze krant voor de mogelijkheid het hier te publiceren.

(Ondanks Van Muiswinkels uitgesproken voorkeur voor een integrale nieuwe vertaling zullen in de Nederlandse musicalversie enkele bekende hits uit Frozen toch te horen zijn in de 'oude' vertaling die in 2013 voor de film werd gemaakt. Het gaat onder meer om de wereldhit Let It Go en het duet Love Is an Open Door. 'Disney wilde de fans geruststellen: deze liedjes, die jullie van voor naar achter meezingen, die blijven hetzelfde.' Het besluit geldt niet alleen voor de Nederlandse versie van de musical, maar ook bijvoorbeeld in Duitsland en Spanje wordt de vertaling van de liedjes gebruikt die het publiek kent van de filmversie.)

Laat het los, laat het gaan

Twee opengeslagen boeken liggen op het bureau van Erik van Muiswinkel: *Het juiste woord, standaard betekeniswoordenboek der Nederlandse taal* van Dr. L. Brouwers, en het *Nederlands Rijnwoordenboek* van Jaap Bakker ('dit is echt de bijbel, het is ook het beste rijmwoordenboek ter wereld'). Het zijn hulpmiddelen die Van Muiswinkel gebruikt voor zijn grote klus van deze zomer: de vertaling van de Disney-musical *Frozen* voor het Nederlandse publiek. 'Ik zit al twee maanden, midden in de zomer, in een *Frozen*-tunnel,' zegt hij zelf, in een werkkamer waarvan de wanden met boeken zijn bedekt. 'En ik moet 1 september klaar zijn.'

Vertalen doet Van Muiswinkel vooral 's avonds en 's nachts, wanneer hij niet wordt gestoord, en hij de ritmes van de zinnen onafgebroken door zijn hoofd kan laten gaan – pompóm, tatatádada tádadaaaa – en van woorden voorzien. Dat is voor een deel echt puzzelen, zegt hij. Het aantal lettergrepen moet precies gelijk zijn aan het origineel, de betekenis moet kloppen, en het moet rijmen. Daar moet hij woorden bij zoeken. 'En dan ook nog woorden die niet in een uithaal een tweeklank hebben zoals eu, of ui, dat zingt niet lekker. Dus je probeert uit alle macht te voorkomen dat je op duur of leuk eindigt.'

Bij een slechte vertaling zie je de naden gewoon lopen. Soms zit ik aan een uitdrukking vast, dan zijn er maar zes rijmwoorden en daar kan er maar één van. En als dat een slechte regel oplevert, moet je opnieuw beginnen. Het is een Rubiks kubus waar je moet uitkomen.'

Hij is nu bezig met geheimzinnigheid, stiekem, dat soort woorden. 'Dus ik zoek "geheim" op in *Het juiste woord*, dat blijkt rubriek 662 te zijn. Eén onderdeel van geheimen is bekend maken. En in het boek staat dan geheim medelen, openbaar maken, afkondigen, verkondigen, uitvaardigen, kond van doen, ruchtbaarheid aan iets geven, rondvertellen, enzovoorts; dit vind je echt nergens anders!' Het boek (eerste druk 1931) is inmiddels alleen nog antiquarisch te vinden, en dan nog met grote moeite.

Feministisch voorbeeld

Waarom hij geheimzinnig opzoekt? 'Nou, er zit een regel in een lied waar ik vannacht tot vier uur aan gezeten heb – als ik in een lied zit, dan moet het ook af. Soms zijn er regels die lastig zijn. Dit was ook een lied met veel onregelmatige regels, een dramatische aria van Elsa die speciaal voor de musical geschreven is. Die zit niet in de film.'

Frozen is overbekend. Het is de op één na succesvolste Disneyfilm ooit (na *Frozen II*), en in 2014 was de soundtrack het meest verkochte album van dat jaar. Maar voor wie het gemist heeft: de hoofdpersoon is Elsa, die zo bang is voor haar eigen ijzige kracht dat ze zich terugtrekt waardoor de hele wereld bevriest, totdat ze door de onbaatzuchtige liefde van haar zus wordt gered. Elsa is inmiddels uitgegroeid

tot een soort feministisch voorbeeld, en dan met het soort weelderig haar en prachtige jurken dat poppen en speelgoed verkoopt – 2014 was óók het jaar dat in de VS voor het eerst minder Barbies werden verkocht dan een andere pop: Elsa.

Veel mensen – vooral ouders met kinderen – kunnen de hits uit de film moeiteloos meezingen in het Nederlands, of in ieder geval de refreinen. De muzikale aansporing ‘laat het los, laat het gaan’ uit de monden van plagende ouders zal veel kinderen tot wanhoop hebben gedreven. Daarom de vraag: moeten die hitsongs ook weer worden vertaald, is dat niet verwarrend?

‘Die film, de hits: dat maakt eigenlijk niks uit. De hele musical moet worden vertaald, ook de songs – die zijn zelfs het belangrijkste. Die moeten echt goed zijn ook – het moet allemaal goed zijn. Er is gewoon geen, maar dan ook geen énkele twijfel dat dat allemaal opnieuw moet. En in één stijl. Dus door één persoon.’

Dan is er nog wel de kwestie van ‘Let It Go’. Dat is zo’n wereldhit dat er veel voor te zeggen is daar de oude vertaling te handhaven. Maar het allereerste deel dat Van Muiswinkel in vertaling aan de producent voorlegde was ‘*Laat het Los*’. Hij maakte de nieuwe vertaling direct nadat hij had gehoord dat hij *Frozen* mocht gaan doen, en zonder nog een keer naar de Nederlandse filmversie te kijken. Hij had wél achter elkaar *Frozen* en *Frozen II* in het Engels bekeken, en alle Olaf-spinoffs, om een gevoel te krijgen voor de personages.

‘En toen heb ik een nacht doorgewerkt en *Let It Go* opnieuw vertaald, met alles wat ik in mijn schrijverservaring heb opgebouwd. Ik kan er nu alleen over zeggen dat ik ‘Laat het los, laat het gaan’ vanzelfsprekend heb behouden. Want dit is niet voor niets een wereldhit, dit is ijzingwekkend goed. En ik heb dat opgestuurd, meteen naar de baas. Ze gaan het naast elkaar leggen, en ik ben heel benieuwd hoe dat uitpakt.’

Van Muiswinkel is niet bang voor het meezingen van de oude teksten. ‘Het gaat eigenlijk maar om één of twee regels van de refreinen, de rest van het lied kennen de meesten niet. Je voelt bovendien aan alles dat de musical een totaal andere ervaring is dan de film, veel volwassener. En er moet ook al om heel praktische redenen een vertaling komen: de musical heeft beduidend meer liedjes dan de film en veel meer dialoogtekst. Met *Aladdin* bestond die nostalgie-vrees ook, en ik heb er gelukkig niemand over gehoord.’

Aladdin? Ja, *Frozen* is al de tweede Disney-musical voor Van Muiswinkel. Hij maakte ook de vertaling van de Nederlandse uitvoering van *Aladdin* in 2021, op verzoek van toenmalig managing director van producent Stage Entertainment, Albert Verlinde. ‘Een waagstuk van Verlinde,’ zegt Van Muiswinkel, want hij had nog nooit eerder zoiets gedaan, en had eigenlijk nauwelijks vertaalervaring. Eerdere Disney-musicals werden altijd door Martine Bijl vertaald. ‘Hij had een zeer particuliere voorkeur voor mij, en hij bleek me al die jaren gevolgd te hebben.’

Ik had vóór *Aladdin* zo’n 30 jaar cabaret- en popteksten geschreven, voor mezelf en anderen, waarvan pakweg een kwart liedteksten. En dat is belangrijk voor een musical – met “vertalen” heeft dit musicalwerk eigenlijk niet eens zoveel van doen. Er moet een nieuwe, goed zingbare en liefst originele Nederlandse liedtekst komen die in alle opzichten – beklemtoning, dynamiek, frasering, scandering, *the whole shebang* – in de muziek past, en dat lukt niet als je dat niet zelf al jarenlang in

je eigen taal doet. Dus je wordt gevraagd vanwege lied-schrijfervaring, niet zozeer vanwege vertaalexpertise. Ik denk zomaar dat geen enkele van de grote Nederlandse literaire vertalers ook maar één liedje van Abba zonder één zwakke regel in het Nederlands zingbaar zou kunnen krijgen – wel een leuke uitdaging, trouwens. Jeremy Baker heeft het gedaan voor *Mamma Mia*.’

De terugvertaling

Van Muiswinkel ging in Londen twee keer naar de musical. ‘De live ervaring bleek voor mij van levensbelang. Er is zelfs kans dat ik nog een keer ga kijken, als de hele vertaling voor definitieve “afstempeling” door Disney nog 1 keer door de wasstraat moet.’ Want het proces van Disney is rigoureuus. ‘Ze lezen alles wat ik heb vertaald terug in de zogeheten *back translation*: de terugvertaling. Dan krijg je dus het rare verschijnsel van een letterlijk uit het Nederlands terugvertaalde tekst, die niet meer loopt en niet meer rijmt. Maar het gaat Disney uitsluitend om de inhoud. En ze letten dus op alles, alle lettergrepen en opmaatjes moeten kloppen.

Vaak helpt het nogal als je ergens een lettergreep kan weglaten, maar nee: die noten staan op de bladmuziek en die moeten erin. Er zit iemand bij Disney wiens levensvervulling het is om dat te checken. Ik snap ook wel dat ze daar niet mee kunnen marchanderen, als ze dat laten lopen is het eind zoek: die musicals worden in heel veel talen vertaald.’

Pas als de terugvertaling is goedgekeurd, wordt de tekst afgestempeld voor akkoord. Letterlijk; op iedere bladzijde komt een Disney-stempel.

Het vertalen van musicalhits is soms een taai proces, waar naast noeste arbeid ook de nodige inspiratie voor nodig is, zegt Van Muiswinkel. ‘Kijk, een eindrijmpje, dat moet gewoon kloppen. En vaak moet je beginnen met de laatste regel, omdat dat de grote regel is – daar zit je aan vast. Het heeft geen enkele zin om eerst de rest te vertalen, en dan voor de slotzin opeens te moeten rijmen op -eest of -oost. Dus je begint altijd met de grote refreinzin: *Let It Go, Love Is an Open Door, Ain’t Never Had a Friend Like Me*.

Dat is een mooi voorbeeld trouwens. Het begint er al mee dat “ain’t” een beetje slang is. En: “a friend like me”, dan weet je, dat wordt “ik”. “Me” wordt gigantisch vaak gebruikt in popsongs en musicals, daar rijmt he, she, to be, to see op, en alle van oorsprong Latijnse woorden als vanity, electricity, tragedy – alles rijmt erop. Het Nederlands biedt ons dus ik! Tsja. In je mik. Dikke pik. Slik. Schrik. Wrik. Dat zijn allemaal heel specifieke woorden. Maar je moet wel, want om “ik” kun je niet heen.

Enfin, Pierre Bokma zong, in zijn legendarische filmvertolking van de geest in 1991: “waar vind je nou zo’n vriend als ik.” En ik dacht altijd: hartstikke goed. Maar ik dacht niet: niks meer aan doen, dit kán niet beter. Dus ik ging er toch over nadenken. Het werd, uiteindelijk, en dat schoot me in een klap een keer te binnen, “je vindt nevernooit een vriend als ik”.’

Maar zoiets schiet hem niet ‘zomaar’ te binnen, hij heeft een proces om dat soort invallen voor te koken. ‘De dynamiek van de zinnnetjes moet nou eenmaal

identiek zijn aan het Engels. Daar begin je mee. Met de melodie van het ‘nevernooit’-zinnetje dus: pedom PAbedabadaba PAM, acht keer achter elkaar. Dan gebruik je allemaal neptekstjes, die over iets heel anders kunnen gaan, maar die wel perfect lopen in het Nederlands. Als je dan twee, drie van die zinnetjes hebt bedacht, weet je in welke buurt je het moet zoeken. Je probeert het voor een deel onbewust te maken en dan duikt opeens zo’n maf woord als “nevernooit” op.’

Fijne alliteratie

Van Muiswinkel probeert iets te vermijden dat in het Nederlands ontzettend voor de hand ligt: gestolde uitdrukkingen. ‘In m’n sas, ruim baan, spijker op zijn kop, de nachtkaaars, de bokkenpruik. Dat is de lakmoesproef, daar probeer ik bij weg te blijven. Voor mensen die niet veel schrijven, namelijk de meeste mensen, is het een uitkomst. Maar als je avond aan avond 2.000 mensen moet vermaken, dan moet je bij die uitdrukkingjes wegblijven. Tenzij ze flink ironisch zijn of juist bij een karakter passen.’

Als straks op 9 juni 2024 *Frozen* in première gaat in Scheveningen, is het lang niet zeker of iemand de nieuwe Nederlandse tekst zal kunnen lezen – op de acteurs en Disney na. Vertalingen worden zelden of nooit gedrukt, en in het theater lopen er geen teksten mee. ‘Terwijl dat het proberen waard is, al is het alleen maar bij de ensemblenummers, die serieus lastig verstaanbaar te krijgen zijn. Je krijgt de teksten meestal ook niet in het programmaboekje. Ik hoop dat daar in de toekomst iets aan kan veranderen.’

Oké, een klein stukje alvast. Een van de mooiste nummers uit *Frozen* is ‘For the First Time In Forever’, dat in de film nogal braaf en zónder fijne alliteratie vertaald is met: Voor de eerste keer in jaren, en dan: klinkt er nu weer feestmuziek. ‘Dat is een beetje een ansichtkaartengroet. Namelijk heel netjes en het klopt. En je kan het best lekker zingen. Maar de stem van Anna hoor je niet.’ Dat wordt: ‘Voor de eerste keer in eeuwen / zal er licht zijn, en muziek.’

Probeer het maar, zing het; het werkt.